

NOZĪMĪGS IEGULDĪJUMS LATVIJAS BĒRNU VALODAS IZPĒTĒ

Dace Markus. **Prognozējamā neprognozējamība. Bērnu valoda Latvijā. Zinātniska monogrāfija.**
Rīga: Zinātne, 2018, 208 lpp.

Atslēgas vārdi: asociācijas, bērna latviešu valoda, fonētika, gramatika, metodes, sistēma, semantika

2019. gada janvārī Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenajai loceklei *Dr. hab. philol.* Dacei Markui tika piešķirta Kārļa Milenbaha balva par monogrāfiju “Prognozējamā neprognozējamība. Bērnu valoda Latvijā”¹. Grāmata, kas ceļu pie lasītājiem sāka 2018. gada septembrī, ir vērtīgs ieguldījums Latvijas bērnu valodas izpētē un iezīmē jaunu loku valodnieces darbā, valodnieces, kuras nopelns ir arī tas, ka šis virziens Latvijā īsā laikā kļuvis par nozīmīgu zinātnes apakšnozari un pētījumu rezultāti ir kļuvuši starptautiski pieejami. Mūsdienās daudzās valstīs bērnu valodas pētniecība ir ļoti attīstīts un svarīgs virziens, kurā strādā ne tikai valodnieki, bet arī logopēdi, pedagogi, mediķi, psihologi, neirologi, fiziologi, ģenētiķi, kognitīvistu u. c. speciālisti.

Latviski runājošu bērnu valodu pagājušā gadsimta otrajā pusē sāka pētīt Zviedrijā strādājošā latviešu profesore Velta Rūķe-Draviņa². Gan profesores publikācijas un sarunas ar viņu, gan pašas dēlu valodošana un darbs ar topošajiem skolotājiem un pirmsskolas speciālistiem sekmēja to, ka Dace Markus pievērsās Latvijas bērnu valodas izziņāšanai. Tapa pirmie pētījumi, kuru rezultāti apkopoti divās monogrāfijās — “Bērna valoda: no pirmā kliedziņa līdz pasakai”³ (2003) un “Bērns runā kultūras pasaulē”⁴ (2007). 2006. gadā D. Markus iniciēja Bērnu valodas pētniecības centra nodibināšanu Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolā. Tajā tika īstenoti daudzi zinātniskie projekti — gan augstskolas finansētie, gan Valsts pētījumu programmā “Letonika” radītie pētījumi, bet nozīmīgākais

sasniegums bija Eiropas ekonomikas zonas un Norvēģijas finanšu instrumenta atbalstītais starptautiskais projekts “Latviešu valodas monolingvāla un bilingvāla apguve: rīki, teorijas un lietojums”⁵ (LAMBĀ 2015–2017). Pētījumos gūtās atziņas profesore publicējusi vairākos desmitos zinātnisku rakstu, bet daļa rezultātu apcerēta arī recenzējamā monogrāfijā, kuras ievadā D. Markus atzīst: “Šī ir grāmata par valodu — par īpašu valodu. Tādu, kurā rodam aplicinājumu, ka ikviens indivīds ir valodas radītājs un vienlaikus — arī tās apguvējs, kurš mācās no citiem — pieredzējušākiem, prasmīgākiem, ka valodas uztvere un darbošanās valodā var būt gan neiedomājami sistēmiska un loģiska, gan neierobežoti radoša. Tik aizraujoša var būt tikai bērnu valoda.”⁶

Monogrāfijas trijās daļās un vairākās apakšnodaļās analizēta latviski runājošo bērnu valodas attīstība, skatot to gandrīz visos valodas līmeņos, kā arī raksturotas bērna valodas pētīšanas metodes un ieskicēta nepieciešamo pētījumu perspektīva. Tas ļauj lasītājam izsekot gan dažādām bērnu valodas attīstības niansēm, gan tās pētījumu virzieniem un problemātikai.

Monogrāfijas pirmā daļa “Sistēma. Norma. Struktūra” ir plašākā un saturiski daudzveidīgākā. Tajā, izmantojot bagātīgu ilustratīvo materiālu, raksturota bērnu spēja veidot savu individuālo fonētisko, morfoloģisko, vārddarināšanas un sintakses sistēmu. Bērni, ienākot valodas pasaulē un attīstoties tās vidē, lieliski uztver valodas sistēmiskās iezīmes un atšķirībā no pieaugušajiem piemēro sistēmai arī tai neatbilstošās formas. Tāpēc ikvienam, kurš uztraucas vai vēlas saprast, kāpēc mazi bērni saka *tu iri*; *pagrūdiju*; *celīt* ‘celt’; *sastaigāsimies*; *paderēt* ‘pamērīt, vai der’; *bulciņa ir ļoti pieēdoša* ‘barojoša’; *izkāpsi* ‘izcelsi’ *mani ārā?*; *mam, parādīsi man, cik liels ir milts?*; *tu jau esi tāds aizmirstīgs*; *uzvesties draudzējoši*; *vienais* ‘pirmais’; četrtais u. tml., lieti noderēs atziņas, kas izklāstītas pirmajā nodaļā, analizējot bēr-

na centienus “iekārtot” sistēmā gan darbības vārdus un lietvārdus, gan skaitļa vārdus un īpašības vārdus, kuri atšķiras no dominējošajām formveidošanas paradigmām. To, ka šīs formu veidošanas un vārddarināšanas tendences bērnu runā ir prognozējamas (atšķirsies tikai konkrētie vārdi), aplicina gan dažādos laika posmos (t. sk. V. Rūķes-Draviņas) pierakstītie runas fakti, gan arī salīdzinājums ar bērnu centieniem sakārtot valodas sistēmu angļu un krievu valodā.

Viena no problēmām, kam vecāki un pirmsskolas pedagogi parasti pievērš lielāku uzmanību, ir grūtības, kuras bērnam rodas valodas skaņu artikulācijā. Nodaļā “Sistēmiskuma elementi artikulācijā” raksturota gan līdzskaņu izruna dažādās pozīcijās, gan pat-skaņu, divskaņu un diftongisko savienojumu izruna, kā arī bērnu izmantotie tās vienkāršošanas paņēmieni. Darbā izklāstītas atziņas gūtas, analizējot trīs līdz sešus gadus vecu bērnu fonēmisko attīstību. Būtiski, ka iegūtie rezultāti ir zinātniski ticami, jo pētījums tika veikts, izmantojot projektā LAMBĀ izstrādātos zinātniski precīzus skaņu izrunas testus. Šajā nodaļā sniegta arī svarīga izmēģinājumu testu izstrādes un aprobācijas metodiskā informācija.

Monogrāfijas otrajā daļā “Asociācijas. Semantika. Valodas varianti, kontakti” lasītājs aicināts ieskatīties bērna pasaules uztveres dažādībā, vārdu nozīmes izpratnē un skaidrojumu loģikā. Uzmanību saista atziņa, ka “pasaules uztvere bērībā ir naiva, bet var pārsteigt mūs ar pieaugušā nepamanītām detaļām vai to iespējamo saistību. Šīs uztveres atspoguļojums valodā liecina par vecumam atbilstošu harmonisku domāšanu, nevis intelektuālām nepilnībām”⁷. Spilgts aplicinājums tam ir pirms vairākiem gadiem uzsāktajā asociatīvajā eksperimentā iegūtie bērnu stāsti un zīmējumi, kuros atklājas ne tikai tas, ko 6–8 gadus veci bērni domā par dažādiem abstraktiem jēdzieniem (*jaunība*, *vecums*, *troksnis*, *klusums*, *valsts* u. c.), kā uztver etnogrāfisko novadu nosaukumus,

bet arī viņu radošums, valodas izjūta, dzīves pieredze un konkrētā laika, notikumu, dabas, sociālās, tiesiskās vides ietekme. Piemēram, Nora (5. g. 1 mēn. veca) uzskata, ka “*Valstī ceļ lielas ēkas, bet tajās var tikt tikai cilvēki ar melniem uzvalkiem*”, bet Artis (4 g. 4 mēn.) domā, ka “*Valsts attīstās lēni, tik lēni, cik lēni iet gliemezis*”; Edvards (6 g. 11 mēn.) klusumu zīmē kā māju, kura ir “*klusā, mīlestības pilna, ar zālīti un Latvijas karogu*”; savukārt Ginteram (6 g. 6 mēn.) klusums ir tad, “*kad cilvēki il pliecīgi. Tad viņi il klusi, laimes pilni*”.⁸ Asociatīvais eksperiments atklāj arī to, kā mainījusies bērnu dzīves pieredze. Ja 2012. gadā daudziem bērniem jēdziens *Eiropa* šķita pasvešs, tad 2017. gadā tas saistās gan ar draugiem, kuri dzīvo citās valstīs, gan ceļojumiem un ģimeni: “*Eiropa, tā ir kāpšana klintīs. (...) Mūsu Latvija ir Eiropā, bet pie mums nav kā Eiropā.*” (Kristers, 8 g. 0 mēn.); “*Es esmu bijusi Eiropā, jo tur strādā mans tētis. To valsti sauc par Īriju*” (Eviņa, 6 g. 5 mēn.). Jau diezgan agri bērni grib noskaidrot, kā viņi radušies. Tā kā šis jautājums pieaugušos bieži vien mulšina, bērni dzirdēto savij ar izdomu. Tā Sonora (5 g. 2 mēn.) stāsta: “*Tētis no dakterītes laikam dabūja sēkliņu, iedeva mammai, un tad es piedzimu no punča*”, bet Kristaps (6 g. 3 mēn.) prāto: “*Es jau zinu gan, kā es uzrados, bet tev neteikšu. Tu jau arī to darīsi, ja gribēsi bērnus.*”⁹

Novitāte ir Latgalē veiktais divu ģimeņu dvīņu, kuri runā dzimtajā izloksnē, asociatīvais pētījums par vairākiem abstraktiem jēdzieniem, kurā atklājās, ka viņu pasaules uztvere var pat būtiski atšķirties, it īpaši, ja tās ir emocionālās asociācijas. Būtu daudz plašāk jāpēta dvīņu un izloksnē runājošo bērnu valoda, jāizzina, kā attīstās to bērnu valoda, kuri jau no agras bērnības runā gan dzimtajā izloksnē, gan literārajā valodā, kā arī bilingvālo bērnu valodas attīstība un pasaules uztvere.

Grāmatas pēdējā nodaļa veltīta bērnu valodas pētīšanas metožu aprakstam. Kā no-

rāda autore, līdz pat 2015. gadam (!) Latvijā nav bijis plašu statistiski ticamu bērnu valodas pētījumu (izņemot asociatīvā eksperimenta adaptēto variantu). Tik tiešām, līdz starptautiskā projekta LAMBA norisei bērnu runas un valodas attīstības pētījumi vairāk uzskatāmi par individuālas iniciatīvas rezultātu — iespēju robežās šajā virzienā ir darbojušies pirmsskolas pedagogi un logopēdi, bērna valodas pētnieki, bet valstiskā līmenī šis jautājumu loks nav ticis uzskatīts par pietiekami nozīmīgu. Kaut gan “Bērnu valodas un komunikācijas traucējumu daudzums Latvijā ir nopietna problēma, kuras risināšanai nepieciešami ne tikai sagatavoti speciālisti, bet arī kvalitatīvi rīki”.¹⁰ Projektā LAMBA, kura aktīva pētniece bija arī šī darba autore, ir izstrādātas un pārbaudītas vairākas zinātniski pamatotas metodes. To apraksts sniegts monogrāfijas trešajā daļā “Pētīšanas metodes”, kā arī raksturota to izmantošanas specifika un pētījumos gūtās būtiskākās atziņas. Šī ir monogrāfijas novatoriskākā daļa, kurā lasītājs iegūs informāciju par:

- fonēmu izrunas pārbaudes testu, kam izstrādāti divi uz atēliem balstīti varianti — latviešu un krievu valodai, tāpēc tos var izmantot gan monolingvālu, gan bilingvālu 3–6 gadus vecu bērnu runas izpētei,
- pasaulē plaši lietotā Makartura–Beitas komunikatīvās attīstības testa piemērošanu latviešu valodai un pētījuma rezultātiem; tests izmantojams 8–16 un 17–36 mēnešus vecu bērnu vecāku aptaujai (sk. www.lamba.lv),
- latviešu valodai pielāgoto *UBILEC (Utrecht Bilingual Language Exposure Calculator (UBiLEC): Questionnaire and notes on completing the Excel file)* metodi, kas paredzēta bilingvālu bērnu vecāku aptaujāšanai,
- divu monolingvālu latviešu un divu bilingvāli–latviski un krieviski runājošu 17–44 mēnešus vecu bērnu runas specializēto korpusu izveidi, 18 mēnešus katru nedēļu 30 minūtes ierakstot

bērnu un pieaugušo sarunas dabiskā vidē, kopā — 134 ieraksta stundas (sk. <http://www.korpuss.lv/id/LAMBA>).

Monogrāfijas saturu ilustrē bērnu zīmējumi, diagrammas un tabulas, teorētisko pamatotību apliecina plašais zinātnisko avotu saraksts, bet pielikumā iepriecina vairāki ārpus nodaļām palikuši bērnu runas piemēri.

Daces Markus monogrāfija “Prognozējamā neprognozējamība” ir grāmata par “individuālo un kopīgo, par neiespējamo vienveidību, par prognozējamo neprognozējamību, par pretstatiem un līdzībām, par sistēmiskuma meklējumiem un līdzsvara nozīmi, par pārpratumiem, paradoksiem, mākslīgām valodām un vēl par daudz ko citu, jo ir skaidrs, ka valodas apguve nenozīmē tikai iemācīšanos izrunāt skaņas, apgūt kādu vārdu krājumu, vārdu struktūru un teikumu konstrukcijas”.¹¹ Tā ir arī grāmata, kura beidzas ar daudzpunkti, jo skaidri iezīmējas turpmāko pētījumu perspektīva — nepieciešamība izziņāt izloksnes un literārās valodas saskari latviešu bērnu runā, dvīņu un kreīļu, bilingvālo un diasporā dzīvojošo latviešu bērnu valodas attīstību, kā arī Latvijā dzīvojošo mazākumtautību bērnu dzimtās un latviešu valodas attīstību. Akūti nepieciešami ir neirolingvistiskie pētījumi u. tml., jo “Tikai uz zinātniski pamatotiem secinājumiem mums ir tiesības izstrādāt mācību un metodiskos materiālus, standartus un mācību programmas, bet šādus

secinājumus var iegūt tikai un vienīgi pamatīgos kvalitatīvos un kvantitatīvos pētījumos”.¹²

Avoti un piezīmes

- ¹ Markus D. *Neprognozējamā prognozējamība. Bērnu valoda Latvijā*. Rīga: Zinātne, 2018, 207 lpp.
- ² Plašāk sk. Markus D., Vulāne A. Velta Rūķe-Draviņa — projekts “Latviešu valodas monolingvāla un bilingvāla apguve: rīki, teorijas un lietojums”. Grām.: *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā, III*. Rīga: Zinātne, 2017, 11.–41. lpp.
- ³ Markus D. *Bērna valoda: no pirmā kliezdziņa līdz pasakai*. Rīga: Rasa ABC, 2003, 143 lpp.
- ⁴ Markus D. *Bērns runā kultūras pasaulē*. Rīga: Rasa ABC, 2007, 159 lpp.
- ⁵ Par bērna valodas pētījumiem plašāk sk. Markus D. *Bērna valoda*. Grām. *Latviešu valoda*. Valsts valodas komisija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 305.–312. lpp.; Markus, Vulāne, op. cit., 11.–41. lpp.
- ⁶ Markus, op. cit., 11. lpp.
- ⁷ Ibid., 92. lpp.
- ⁸ Ibid., 97. lpp.
- ⁹ Ibid., 118. lpp.
- ¹⁰ Ibid., 137. lpp.
- ¹¹ Ibid., 15. lpp.
- ¹² Ibid., 17. lpp.

Anna Vulāne